

Foto: Hans Guldemon

De G32-trendstudie in relatie met de thema's van Haarlem 2040

Koos van Dijken & Frank Wassenberg

Platform31, 16 mei 2017

De G32-trendstudie in relatie met de thema's van Haarlem 2040

Inleiding

Platform31 heeft voor alle G32-steden een algemene trendstudie gemaakt met acht thematische hoofdstukken: demografie, economie, sociaal, technologie, veiligheid, ruimte/wonen, duurzaamheid en bestuur. In een overkoepelend hoofdstuk worden de opgaven in samenhang en in verbinding met elkaar beschreven.

Deze aparte notitie levert specifiek voor Haarlem een aanvulling op de algemene trendstudie en vormt hiermee een verbinding met een aantal lokale trajecten die de toekomstbestendigheid van Haarlem als uitgangspunt nemen, met name: de Toekomstvisie 2020-2040, de Structuurvisie Openbare Ruimte, Woonvisie, Routekaart Duurzaamheid, Transformatieagenda sociaal domein, Strategisch huisvestingsplan onderwijs, Agenda van de sport en Economische agenda,

We noemen in het bijzonder de nieuwe Toekomstvisie voor Haarlem 2020-2040. Er komen diverse opgaven op Haarlem af. Tijdens gesprekken in de stad zijn hiervoor ambities opgehaald die geordend zijn in tien thema's (demografie, wonen en voorzieningen; cultuur en erfgoed; economie; openbare ruimte e.d.). De thema's van de Haarlemse toekomstvisie worden soms iets anders genoemd dan de trends en ontwikkelingen in de G32-trendstudie, maar inhoudelijk valt de grote mate van overeenkomst op. In deze notitie worden de belangrijkste verschillen in toon, prioriteiten en accenten op een rij gezet. Deze notitie vormt dus geen samenvatting van het G32-rapport – daarvoor verwijzen we – maar een aanvulling die ingaat op specifieke zaken waarin Haarlem verschilt van andere steden in het land. Inhoudelijke uitleg en toelichting op de trends staat niet in deze notitie, maar in het algemene G32-rapport.

Over het algemeen zijn de trends en ontwikkelingen in Haarlem vergelijkbaar met het landelijke beeld. De onderdelen waar Haarlem (soms enigszins) afwijkt, zijn de volgende:

- de bijzondere demografische ontwikkeling in Haarlem (sterke groei bevolking, geen ontgroening, groei van de potentiële beroepsbevolking, relatief evenwichtige toename bevolking, uitgaande pendel, toename aantal paarhuishoudens);
- het belang van ondernemerschap voor de ontwikkeling van het aantal banen, de innovativiteit, het aanpassingsvermogen en de benodigde transformaties in het sociale domein;
- de ingrijpende veranderingen in het leven, wonen, werken, verplaatsen, recreëren, produceren en consumeren in de stad die de duurzaamheidstransitie teweeg zal brengen en hoe ver wij nog verwijderd zijn van een circulaire economie;
- de noodzaak om – na de transitie van het sociaal beleid naar de gemeenten in 2015 – met volle kracht de transformaties en innovaties te gaan realiseren.
- De Haarlemse toekomststudie schetst duidelijker dan de algemene trendstudie het belang van 'cultuur en erfgoed'.

Door de Haarlemse toekomstvisie en de G32-trendstudie te combineren, worden de opgaven voor de toekomst van Haarlem het meest indringend duidelijk.

Demografie, wonen en voorzieningen

Met aandacht voor nuances tussen de G32-steden, schetst de algemene trendstudie dat de bevolking niet meer sterk groeit, aanzienlijk vergrijst en etnisch meer divers wordt. Door de bevolkingsgroei en de huishoudverdunding neemt het aantal huishoudens nog toe. Maar dit zijn vanwege de vergrijzing en

individualisering vooral eenpersoonshuishoudens. Door de triple vergrijzing (meer ouderen, ouderen worden ouder, ouderen blijven langer zelfstandig wonen) ontstaat behoefte aan nieuwe en andere woonvormen.

Volgens de prognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek en het Planbureau voor de Leefomgeving wijkt Haarlem af van het algemene patroon. In Haarlem groeit de bevolking van 2015 tot 2040 driemaal sneller dan in heel Nederland en tweemaal sneller dan in alle G32-steden tezamen. Een toename in Haarlem van bijna 22%, terwijl in alle G32-steden tezamen de verwachte toename 10% is en in heel Nederland 7%. In Haarlem is geen sprake van ontgroening (de groep van 0-20 jaar groeit met 27%), terwijl er tegelijkertijd wel een meer dan gemiddelde vergrijzing is (de groep van 65-plus neemt in Haarlem met 65% toe en in heel Nederland met 60%). Haarlem heeft daarbij voor de toekomst een belangrijk voordeel, namelijk een verdergaande groei van de meest actieve leeftijdsgroep van 20 tot 65-jarigen. Terwijl andere gemeenten door een krimpende beroepsbevolking voor hun economische toekomst moeten vrezen, geldt die vrees veel minder voor Haarlem.

Ook het aantal huishoudens neemt in Haarlem van 2015 tot 2040 meer toe dan gemiddeld. En daarbij valt vooral de toename van het aantal paarhuishoudens op: plus 7.500 huishoudens (een toename van 18%) in deze periode, tegen 2% voor heel Nederland en 4% in alle G32-steden.

Haarlem is in toenemende mate een aantrekkelijke woongemeente in de MRA-regio. Er is dan ook een aanzienlijke dagelijkse uitgaande forensenstroom; mensen die in Haarlem wonen en elders werken. De prognoses verwachten meer vestigers uit andere gemeenten dan er Haarlemmers naar andere gemeenten vertrekken. Dit positieve binnenlandse migratiesaldo is een kenmerk van een aantrekkelijke woongemeente. Op zich lijkt de bevolking van Haarlem zich evenwichtig te ontwikkelen. Meer jongeren, veel meer ouderen en nog een bescheiden toename van de bevolkingsgroep van 20 tot 65 jaar.

Door de financieel-economische crisis van de afgelopen jaren stagneerden in vele G32-steden de nieuwbouw en de herstructurering. Zo ook in Haarlem. Als deze achterstand niet ingelopen wordt en de woningbouw achterblijft bij de huishoudensgroei, zullen de woningprijzen (verder) sterk stijgen. In de toekomstvisie is de ambitie opgenomen dat Haarlemmers in Haarlem moeten kunnen blijven wonen. Echter met schaarste en (sterk) stijgende woningprijzen zullen niet alleen de lagere inkomens moeilijk een woning vinden, maar ook middeninkomens noodgedwongen de stad verlaten, zowel in de koop- als de (middeldure) huursector. Dit gevaar dreigt in meer steden, maar zeker ook in Haarlem. Reeds nu is Haarlem een geliefde maar ook dure plek om te wonen: Haarlem staat op plaats 4 van geliefde woongemeenten op de Hittekaart die BPD onlangs publiceerde. Inmiddels liggen de prijzen van koopwoningen al weer 10% boven het niveau van 2008.

Cultuur en erfgoed

De algemene trendstudie schetst dat de aantrekkingskracht van de stad in belangrijke mate wordt verklaard door de voorzieningen, de consumptiemogelijkheden (luxueuze winkels, beleving, cultuur, uitgangsmogelijkheden, goede restaurants) en de goede kwaliteit van de woon- en leefomgeving. Historische binnensteden, erfgoed, parken, groen en water zijn belangrijke determinanten van 'kwaliteit'. De waardering voor deze elementen van kwaliteit komt onder andere tot uiting in hogere huizenprijzen. Uit *'Stad en Land'* blijkt dat Haarlem erg aantrekkelijk is. De historische binnenstad, natuur, stadsparken, luxe winkels, theaters en relatief weinig verloedering zijn – naast de bereikbaarheid van banen – verklaringen voor de Haarlemse aantrekkelijkheid. Met authenticiteit, gezelligheid, speciaalwinkels, cultureel erfgoed en typische lokale elementen (beleving, funshopping) onderscheiden binnensteden zich om populair te blijven voor bewoners, bedrijven en bezoekers. Haarlem heeft in deze landelijke 'concurrentiestrijd' om bewoners, bedrijven en bezoekers goede troefkaarten in handen. De nadruk die de toekomstvisie legt op het investeren in cultuur en erfgoed en het belang van goed rentmeesterschap over het erfgoed is begrijpelijk om de goede troefkaarten te blijven behouden.

Economie

De sectorstructuur van Haarlem (diensteneconomie, sterke consumptie - en winkelstad) en de ligging van Haarlem in het dynamische MRA-gebied doet vermoeden dat Haarlem zich sterker ontwikkelt dan Nederland en alle G32-steden tezamen. Dit is echter niet het geval. Van 2000 tot 2016 nam het aantal banen in Haarlem met

7% toe, tegen 10% alle G32-steden samen en 12% in heel Nederland. Wordt naar een kortere periode gekeken (2009 - 2014) dan neemt de werkgelegenheid in Haarlem – zelfs voor de hoger opgeleiden – (iets) af. De afname van de werkgelegenheid bij de overheid (een belangrijke sector in Haarlem) is daar mede een verklaring voor. Het in stand houden van de werkgelegenheid in Haarlem als ambitie in de toekomstvisie is dan ook een belangrijk aandachtspunt, maar is naast keuzes van de gemeente ook afhankelijk van de markt.

Wat het ondernemersklimaat betreft, is de toekomst geen gelopen race. De toename van het aantal vestigingen blijft achter bij andere gemeenten. Van 2000 tot 2016 nam het aantal vestigingen in Haarlem met 51% toe, tegen 72% voor Nederland en 81% voor de G32-steden samen. Dit kan een teken zijn van te weinig ondernemerschap of te weinig ruimte (in beleid en/of fysieke ruimte) voor ondernemerschap. Dat het ondernemingsklimaat kan verbeteren, wordt bevestigd in de Economische Monitor van de Gemeente Haarlem. De score voor het ondernemingsklimaat ligt in Haarlem met een 5,9 onder de score voor het gemiddelde ondernemingsklimaat in Nederland (6,2).

De leegstand in Haarlem is lager dan Nederland. In kantoren stond in 2016 13,6% leeg, terwijl voor alle G32-steden dit gemiddeld 17,4% is. Van alle G32-steden is de leegstand alleen in Wageningen, Roosendaal, Venlo, Groningen, Tilburg, Sittard-Geleen en Lelystad minder dan in Haarlem. Van de winkels in Haarlem staat 10,6% leeg, dat is minder dan het gemiddelde van de G32-steden (12%). In twaalf G32-steden is het minder dan in Haarlem, in alle (25) andere G32-steden is het meer. Er staat weliswaar (iets) minder leeg dan elders, maar dergelijke percentages blijven te hoog om achterover te leunen.

Voor de toekomst zijn de vooruitzichten voor Haarlem gunstig. De economische kansen liggen op het terrein van persoonlijke dienstverlening, nieuwe vormen van zorg, sociaal ondernemerschap en de transitie naar een meer duurzame economie en samenleving. En de ligging in de Noordelijke Randstad is zeker een voordeel. Vanuit Haarlem zijn veel banen te bereiken tegen een aanvaardbare reistijd. Dat verklaart ook de genoemde uitwaartse dagelijkse pendel. Haarlem wordt steeds meer een woonstad met een groeiend aantal mensen dat elders werkt en in Haarlem profiteert van de sterke dienstenindustrie. De bereikbaarheid van zoveel banen in de wijde omgeving is ook een verworvenheid, maar gaat moeilijk samen met Haarlem als werkstad.

Gezondheid

Uit het gemeentelijk gezondheidsprofiel van Haarlem van het RIVM blijkt dat de levensverwachting in de gemeente Haarlem iets lager ligt dan in het gebied van GGD Kennemerland en in heel Nederland. Op de gezondheidsindicatoren 'angst/depressie' en 'twee of meer chronische ziekten' wijkt Haarlem negatief af van het Nederlandse gemiddelde. Deze gezondheidsverschillen worden in belangrijke mate verklaard door de verschillen in sociaal-economische positie, inkomen en opleiding tussen de Haarlemmers. Voor heel Nederland geldt dat laagopgeleiden gemiddeld ruim zes jaar korter leven dan hoogopgeleiden. Het verschil in gezonde levensverwachting (uitgedrukt in als goed ervaren gezondheid) is zelfs bijna 19 jaar. Dit laatste cijfer is het laatste decennium niet veranderd. Voor inkomen geldt ook een positief verband tussen inkomen en gezondheid. De laagste inkomens hebben een duidelijk kortere, en mensen met hogere inkomens een duidelijk langere gezonde levensverwachting. Deze grote, en bovendien nog groeiende, verschillen zijn ook in den haag niet onopgemerkt gebleven, en vergroten de landelijke bewustwording dat extra inzet nodig is, getuige bijvoorbeeld het CPB-rapport 'De toekomst van de zorg'.

Gezondheid is niet louter een sectoraal onderwerp, maar komt terug in andere beleidsonderwerpen; ook in Haarlem. Met voorlichting over gezonde voeding, een radicale vergroening van de stad, meer ruimte voor spelen en sport en de aanleg van brede fietspaden en trottoirs (walkable city) kan het bewegen (vooral ook van de groeiende groep ouderen) in Haarlem bevorderd worden. Omdat Haarlem tegelijkertijd drukker en voller wordt, vergt deze trend en ambitie uit de toekomstvisie scherpe keuzes in het gebruik van de (openbare) ruimte. Met het concept 'leefstraten' experimenteren steden om tot een meer leefbare en gezonde stad te komen, wat tevens ook functiemenging bevordert. Diverse beleidsterreinen worden in 'leefstraten' gecombineerd: het dossier detailhandel en vitale binnenstad, het dossier gezonde stad, het dossier Wmo/Participatiewet/Langer-Thuis en de woonvisie.

Ook de Omgevingswet biedt mogelijkheden om duurzaamheid, gezondheid en omgeving in samenhang te verbeteren (Urban Health Living). Gezondheid raakt veel andere sectoren.

Groen

In de toekomstvisie wordt opgemerkt dat Haarlem gemiddeld minder groen heeft binnen de gemeentegrenzen dan vergelijkbare steden. Daar staat tegenover dat er zeer veel groen is in de directe omgeving van de gemeente. Het recreatiegebied Spaarnwoude, de Kennemerduinen, de duinen, het strand, de Noordzee, landgoederen e.d. zijn binnen een kwartier vanuit Haarlem bereikbaar.

Toch blijft het groen, de stadsparken, het buurtgroen binnen de stad een belangrijk aandachtspunt. Het groen in de stad maakt nadrukkelijk onderdeel uit van de aantrekkelijkheid van een stad. Bomen, parken, groene gevels en daktuinen verhogen derhalve niet alleen de klimaatbestendigheid van Haarlemse wijken, maar ook de kwaliteit van de leefomgeving. Het elkaar ontmoeten, wordt in belangrijke mate gestimuleerd door buurtparken en pleinen met hoge kwaliteit die ontworpen en onderhouden worden met veel oog voor details. Bekende internationale voorbeelden van vergroening zijn de Bastille Promenade Plantée in Parijs (al uit 1989), later nagevolgd door het Paley Park en het Battery Park City in Manhattan en het Greenpoint-Williamsburg waterfront in Brooklyn. Met testopstellingen, open zichtlijnen, verplaatsbare stoelen, de verlichting, gebruikte materialen en door vele uren te luisteren en veel te wandelen om de DNA van de buurt te begrijpen, kan kwaliteit tot stand komen. Interessant zijn ook pop-up parken, zoals in Aarhus, Denemarken, waar een centrale stadsdoorkruisende verkeersweg tijdelijk werd afgesloten en omgetoverd tot een groot park (met als nevenresultaat dat daar nu permanente ondertunneling wordt bestudeerd). Kortom, stadstuinen en stadsparken van hoge kwaliteit – naast al het groen in de wijdere omgeving van Haarlem – stimuleren het recreëren, wandelen, bewegen en elkaar ontmoeten. Ook met gemeenschappelijke activiteiten op het gebied van kleinschalige stadslandbouw, volkstuinen en ‘tuinontharding’ kan het groen in de stad een impuls krijgen. De “groene” ambitie kan op gespannen voet komen te staan met de ambitie om alle Haarlemmers in Haarlem een woning te kunnen aanbieden. De toekomstvisie merkt terecht op dat duidelijke keuzes over het wel of niet honoreren van ruimteclaims niet langer kunnen uitblijven.

Energie en duurzaamheid

De algemene trendstudie schetst de transitie naar een duurzame economie en samenleving als de meest ingrijpende trend en ontwikkeling. Ook de toekomstvisie sluit hierbij aan. De algemene trendstudie schetst nog indringender dan de toekomstvisie dat deze transitie – in de relatief korte tijd van drie decennia – op ingrijpende wijze onze manier van leven, wonen, werken, verplaatsen, recreëren, produceren en consumeren zal veranderen. Er zijn drie fundamentele transitie nodig: een *energietransitie* (om het gebruik van fossiele brandstoffen te reduceren), de transitie naar een meer *circulaire economie* (om de uitputting van grondstoffen en de uitstoot van reststoffen te verminderen) en een gedeeltelijke *eiwittransitie* (minder roodvlees en zuivel produceren en consumeren). De drie fundamentele transitie stellen ook Haarlem voor een aantal immense opgaven. Voor een duurzame energievoorziening zijn we aangewezen op een combinatie van biomassa, geothermie, zonne- en windenergie in combinatie met grootschalige energieopslag voor windstilte en de donkere winterse periode. De gemeenten hebben een belangrijke, niet-vrijblijvende rol in deze transitie. De energieproductie verschuift deels van nationaal naar lokaal (zoals het ooit was), huizen en gebouwen gaan van het gas, er worden warmte- en koudnetten aangelegd en het elektriciteitsnet wordt verzaamd en slimmer. Daarbij moeten nieuwe en (inmiddels) verduurzaamde bestaande woningen ook nog betaalbaar blijven.

In de toekomstvisie is het realiseren van een circulaire economie een belangrijke ambitie. De trendstudie wijst er op dat wij nog ver verwijderd zijn van een circulaire economie. Eén van de hobbels is dat grondstoffen vaak nog te goedkoop zijn om de soms hoge investeringen in installaties of leidingen te laten renderen. In zijn algemeenheid geldt in Nederland dat afvalbedrijven het grote geld nog steeds verdienen met afval en niet met recycling. Bovendien telt Nederland veel afvalverwerkingsinstallaties, met een lage prijs voor verwerking als gevolg. Afvalbedrijven halen daarom afval uit het buitenland om de ovens te vullen. De business case voor investeringen in recycling en verandering van stromen is daarom moeilijk rond te krijgen. Wij zijn in Nederland én Haarlem nog ver verwijderd van de ambitie dat circulair gemeengoed is.

Sociaal maatschappelijk

De algemene trendstudie voor de G32-steden schetst dat de gemeenten – ná de transitie van de 3 D's in het sociale domein – voor de belangrijke en moeilijke opgave staan om van de transformatie en innovatie in het sociale domein een succes te maken. Een transformatie met méér integraal beleid en méér samenhang op het gebied van jeugd, onderwijs, welzijn, sport, zorg, inkomensondersteuning, re-integratie en wijkaanpak. De verschuiving, van de tweede naar de eerste en nulde lijn zorg, moet verder gaan. En de veranderingen moeten zelfregie van kwetsbare inwoners versterken. Zelfredzaamheid betekent ook meer zorg op maat dan alles zelf (kunnen) doen. De benodigde innovaties in het sociale domein staan beschreven in diverse bestuurlijk vastgestelde besluiten.

De trendstudie wijst erop dat het overheidsbeleid om mensen langer zelfstandig thuis te laten wonen, doorzet. Dit vergt samenwerking van gemeenten, zorgaanbieders, zorgverzekeraars en woningbouwcorporaties. Door de toename van de groep oudere ouderen die alleen wonen, de complexere zorgvraag en de toenemende druk op mantelzorgers, wordt het ook voor Haarlem lastiger om de zorg aan huis goed te organiseren. Voor dit vraagstuk kent Haarlem een apart programma “Langer zelfstandig wonen”.

De toekomstvisie schetst evenals de trendstudie dat Haarlemmers op allerlei manieren gesegmenteerd en gefragmenteerd zijn (naar leeftijd, naar inkomenssituatie, naar gezinssituatie, naar mate van hulpbehoevendheid, naar werkzekerheid, naar herkomst en naar etniciteit). Mensen leven in toenemende mate binnen hun eigen wereldje; ‘soort zoekt soort’ op allerlei terreinen zoals wonen, werken, onderwijs en vrije tijd. De algemene trendstudie schetst dat daardoor niet alleen de verschillen tussen de steden en regio's toenemen, maar ook de verschillen binnen steden. De toekomstvisie maakt met eigen Haarlemse gegevens duidelijk dat de verschillen tussen de wijken in Haarlem groter zijn geworden.

Overheid en maatschappij

In de algemene trendstudie voor alle G32-steden wordt de nadruk gelegd op het feit dat de taak van de gemeente groter, belangrijker, ingewikkelder, maar ook anders wordt. Groter en belangrijker omdat de gemeente in het sociale domein voor de burger de belangrijkste overheid is geworden, en bij duurzaamheid zal worden. Ingewikkelder omdat de burger grote verwachtingen van de overheid heeft, op tal van terreinen van diezelfde overheid afhankelijk is en omdat de overheid met veel andere partijen moet samenwerken. En anders, omdat de overheid steeds minder de wijsheid in pacht heeft en de complexiteit van de samenleving niet meer kan oplossen met een regel, subsidiebeschikking of voorlichtingscampagne. De overheidsrol wordt het faciliteren van ontwikkelingen, het geven van ruimte, en het vaststellen van spelregels zodat de kracht van de ‘civil society’ gemobiliseerd kan worden. Het grootste deel van de burgers is zelfredzaam, kan prima voor zichzelf zorgen, en kan, en wil (vaak) dat ook voor anderen doen. Denk aan uiteenlopende zaken als mantelzorg, zorg voor buurtbewoners, energiecoöperaties en zorgen voor een aantrekkelijke woonomgeving.

Minder overheid, meer samenleving, betekent voor de gemeente meer ruimte geven aan initiatieven van anderen. Haarlem is zich sterk bewust van de veranderopgaven en heeft onder de noemer van bestuur op maat en overheidsparticipatie de nodige stappen gezet op het gebied van zelforganisatie van burgers en co-creatie met partners binnen en buiten de gemeente. De burger kan wel dingen overnemen, maar zal dat op een andere manier doen dan de wijze waarop de overheid dat tot nu toe heeft gedaan.

Tegelijkertijd blijkt dat burgerinitiatieven en zelforganisatie onevenredig zijn verdeeld. Niet alle bewoners in niet alle buurten tonen evenveel initiatief. De overheid, de gemeente voorop, moet nog steeds de kloof zien te dichten tussen rijk en arm, gezond en ziek, hoog- en laagopgeleid, insluiting en uitsluiting.

De gemeentelijke taak wordt ook ingewikkelder omdat veel opgaven alleen in regionaal verband aangepakt kunnen worden. De beleidsterreinen economie, bereikbaarheid, wonen, winkelen, recreëren, arbeidsmarkt, onderwijs, re-integratie, zorg en welzijn hangen regionaal sterk samen. Ook de energietransitie kan Haarlem alleen realiseren door een goede samenwerking met de regiogemeenten. Voor Haarlem ligt regionale samenwerking voor de hand op het niveau van het Haarlemse daily urban system en de Metropoolregio

Amsterdam. De Nieuwe Gemeentekaart van Atlas voor Gemeenten schetst het daily urban system van Haarlem en omstreken met 406.000 inwoners. Op deze schaal functioneren de arbeidsmarkt en de woningmarkt.

Samenhangende opgaven

De trendstudie beschrijft een aantal samenhangende opgaven die voor de toekomst van de G32-steden van belang zijn. Ook de toekomstvisie beschrijft af en toe de verbinding tussen de diverse trends, ambities en opgaven. De toekomstvisie van Haarlem kan vooral aansluiting zoeken bij de samenhangende opgaven 'van een tijdperk van veranderingen naar een verandering van tijdperken', 'transformeren, innoveren en vernieuwen' en 'meer samenhang, meer integraal en minder verkokering in het beleid' in de algemene trendstudie. De disruptieve transitie op een aantal terreinen zorgen ervoor dat oude kennis, wijsheden, vuistregels, vaardigheden en activa hun waarde en betekenis verliezen. Voor de toekomstvisie kan nagedacht worden wat dit voor Haarlem betekent op allerlei beleidsterreinen, in allerlei relaties en in velerlei processen. Alle steden staan voor de opgave om ingrijpend te innoveren vanwege de transformaties in de economie, sociale domein en voor de energie- en duurzaamheidstransitie. Na de transitie van rijks- en provinciaal beleid in 2015 naar de gemeenten is in het sociale domein de opgave nu om te transformeren, te innoveren, samen te werken over de grenzen van zorg- en welzijnsorganisaties heen, om de taken en reikwijdte van de wijkteams te verbreden, et cetera. Het moeilijkste moet voor de steden en Haarlem nog komen.

Op allerlei beleidsterreinen is het van belang om tot meer samenhang, meer integraliteit en tot minder verkokering in het beleid te komen. Voor Haarlem ligt er bijvoorbeeld de opgave om tot duidelijke keuzes te komen in de ruimteclaims. Én meer werklocaties, én meer sociale huurwoningen, én meer huur- en koopwoningen voor het middensegment, én meer voorzieningen, én meer groen, én meer ruimte, én een verwachte (en gewenste) groei van de stad: niet alles kan tegelijk. Dat kan leiden tot anders denken over ruimtelijke invulling: verdichting naast verdunning, meer steen en meer groen tegelijk, slimmer (dubbel-)gebruik van ruimte, slimmere afstemming in de regio, etc. Het zorgen voor woningen voor de groeiende bevolking van Haarlem is niet zonder meer te combineren met het behouden en versterken van een groene en gezonde stad.